

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Band: 48 (1934)

Artikel: P. Placi a spescha (1752-1833) : Tgei resta ?
Autor: [s.n.]
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-204742>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 30.09.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

P. PLACI A SPESCHA (1752-1833)

Tgei resta?

*Motto: Mo quei che resta atras ils tschantaners,
ha valetta stabla.*

„*P. Placi, P. Placi e negina fin*“, vegn pli ch'in de mes lecturs ad exclamar legend il sura tetel! Pilver, il pievel romontsch ha undrau P. Placi a Spescha la stad vargada, sco forsa mai in dils ses, q.v.d. de ses morts. Quei fatg ei franc e segir ina bun' enzenna pigl undrau sco pigl undrader e muossa el medem temps, ch'il pievelet romontsch, periclitaus en sia cultura e lungatg, sco lunsch entuorn buc in, ei aunc ditg buc ô sils trentin. Pér cura che nies pievel sa buca pli sescaldar per ses meriteivels menaders culturals, eis el madirs ded ira alla malura. Dieus seigi ludaus, che quei ei buc aunc il cass! Perdetga de gronda veneraziun pil pader de Mustér, ein las differentas publicaziuns romontschas e tudestgas all'ocasiun dil 100avel anniversari de sia mort; perdetga persuerter ei era la biala ed imposanta fiasta populara dils 27 d'uost a Trun, stada arranschada d'enzaconts commembers della „Romania“.

Aunc a dretg temps vul era la „Societad Retoromontscha“ seregurdar de P. Placi a Spescha — e cun tutta raschun! Ei quel gie (sco era siu amitg Ser Mattli Conrad), staus in dils emprems, che ha propagau las medemas ideas arisguard il romontsch, sco nossa pli veglia e meriteivla societad romontscha, e quei decennis e decennis avon che quella vegni fundada.

Sche nus selubin pia de metter in davos matg sin sia fossa de 100 onns, sche lein nus sespruar de far quei sin ina moda e maniera, che las flurs de quei matg seigien veras flurs e buca mo flurs de pupi, q.v.d. buca mo ludems e laudavaglias malfundadas, che P. Placi odiava sco 'l de cornas en persuna. Cun quella remarca vi jeu tuttavia buca dir, che quei ch'ei vegniu scret e fatg 1933 en sia honor seigi stau flurs de pupi ed

entusiasmus artificial. Anzi! Tut quei ch'ei vegniu prestau per sia regurdientscha ei stau l'expressiun de gronda e sincera veneraziun.

Da l'autra vard havein nus era buc el senn de tener dertgira sur sias ovras; mo ina damonda astga oz, suenter sia festiva-ziun e glorificaziun, vegnir tschentada, numnadamein: Tgei resta? Il senn d'in centenari duess gie la fin finala adina esser il medem: Tgei ha il festivau de dir a nus oz; cun in plaid: tgei resta? Quei ei la damonda de consciencia de mintga centenari!

Da quei pugn de vesta vulein nus pia undrar cuortamein ses merets per la scienza, per la patria e pievel e per nies lungatg romontsch.

P. Placi a Spescha (n. 9. XII. 1752 + 14. VIII. 1833) ha viviu en in temps, che ha occupau tuts ils gronds spërts culs problems scientifics de tuttas categorias. Ei era l'epoca, nua ch'ils pugniers de spèrt ed energia vegnevan veramein aunc de recaltgar ensemen e d'acquistar, sche buca tut las ciencias, sche tonaton ina savida generala; ina causa ch'ei reussida a P. Placi a Spescha aschi bein sco ad auters, che vegnan aunc oz numnai „glischs dil tschentaner“!

Grazia a quella acquista, varga el sidô per pli ch'il tgau tuts ses confrars e contemporans en Surselva. Mo buc uonda: el daventa aschi zun „affon de siu temps“, ch'el ei duront in miez tschentaner il pli malemperneivel apiestel per claustra e pievel e quei malgrad, ch'el ha buca tratg las davosas consequenzas della aschimumnada „sauna raschun“, che declarava Dieus, veta supernaturala e cardientscha christiana per praulas de prers e flausas de femnas veglias. Na, P. Placi ei malgrad sia critica recenta davart quella u tschella instituziun della baselgia, staus in um, che ha capiu sco paucs auters de pasar il bien ed il mender de siu temps e de profitar els pli bia cass mo dal bien, dal positiv, per sesez, per la scienza e pil pievel.

La pissiun ed occupaziun predominonta de sia veta ei stau da giuven ensi: la scrutaziun geografica e naturala de nos cuolms e de nossas vals. En quella scienza ha el prestau la vur de pionier, e *siu num* vegn

ad esser ligiaus cun quella, aschi ditg sco stattan cuolms e vals, schebi ch'il pli bia de quei ch'el ha scrutau sco in dils emprems sin quei territori, ei gia da decennis e decennis enneu survargau e danvonz. Mo donn e puccau eis ei stau, ch'el ha buca giu la pusseivladad de publicar sias empremas ovras alpinisticas e natural-scientificas, immediat suenter la concepziun.

En quei risguard di prof. Theobald, 50 onns suenter la mort de P. Pl. cun tutta raschun, e quei senza vuler sminuir ses merets gnanc pil ner d'in unglia buc, sco suonda: „La publicaziun immediata dellas ovras de P. Placi a Spescha havess segirau a quel in plaz honorific denter ils perderts dell'entira Svizzeria. Oz, suenter 50 onns, han surtut sias lavurs natural-scientificas muort il svilup extraordinari de quella scienza els davos decennis, piars de lur valeta; nuotatonmeins admirein nus la vast'egliada e perspicacitad dil nunstunclenteivel viandont, che ha malgrad ils pregiudecis de siu temps persequitau siu intent e realisau, cun miets zun modests, ina lavur per siu temps aunc extraordinaria.“

E sco turist, di siu meriteivel successur en claustra a Mustér, Dr. P. C. Hager p.m., ch'el „hagi luvrau extraordinari intensivamein durant 42 onns.“

La risposta sin la damonda: Tgei resta? ei cheu buca greva de dar! Restar vegn siu num, sco pionier digl alpinismus en Surselva, schebi che sias ovras manuscretas e per part publicadas (Mira: Pieth, Hager, Carnot 1913), han oz pauca, ni negina valeta propria per quella scienza pli. — Buc emblidau de far menziun seigi cheu era sia, relativamein gronda, corrispondenza culs perderts della medema scienza en Svizzeria e sur ils confins de quell'ora, ils quals han capiu meglier ch'el de far buneida e bien num cun il lur ed igl empristau.

Strusch aschi ditg vegn siu num e si' impurtonza de h i s t o - r i c h e r della claustra e de siu pievel a restar, cunbein ch'el ha era prestau en quella scienza pli bia che ses confrars. Historicher de professiun eis el buca staus, mobein in fin observatur e designader de caussas anticas, culturalas. Lunsch ora il pli interessant de sias lavurs historicas, ei la posiziun ch'el pren enviers personalitads ed evenements historics. Mo s c r u - t a t u r eis el buca staus; sia forza fuva: c r o n i s t e r a p -

portur dils evenements contemporans d'en ed ord claustra. En quella direcziun ha el prestau lavur de valeta restabla, sco siu capavel successur e historicher claustral, Dr. P. Iso Müller, attesta. Sia savida de polihistor ei stada gronda e sco paucs capescha el de metter ils evenements locals en comparaziun e relaziun culla historia mundiala ed ecclesiastica, mussond cheutras senn e talent de historicher.

En fatgs politics ei el in sincer adherent della revuluziun franzosa e denter il clerus bunamein il sulet partisan della „gronda naziun“ e dil pli grond de quella: Napoleon Bonaparte! El ha stuiu pitir persuenter ed ei vegnius en perschunia austriaca, èssend el en quels fatgs um sincer ed agradô e buca fauls e rampinus, sco ils biars de ses inimitgs en ed ord claustra, che capevan exterordinari bein de cuvierer lur faulsadad cul plaid de vertid: „diplomazia!“ Tgei deletg eis ei aunc oz de leger sias bein fundadas e misslontas criticas davart il vegl menaschi decadent e la rateina de politichers corrupts. Negliu severe-fichescha aunc oz sia devisa meglier, che gest en quei grau: *Et si pereat mundus, tamen fiet iustitia!*

Tgi tschontscha aunc oz de ses inimitgs politics e personals, tgi aunc de ses rivals malvugli? Negin' olma de carstgaun! Els ein stai satrai ed emblidai culla emprema palla tratsch, ch'ei han survegniu giu pil nas.

Mo quei che havess duiu francar peradina il num de P. Placi a Spescha el cor de siu pievel, ei stau siu grond interess per las questions *economicas e socialas* de siu temps — e negliu ha ei giu aschi pauc success, sco gest en quei grau.

Grazia a sia occupaziun principala de turist ed alpinist, eis el igl emprem Sursilvan, che vegn cull' iniziativa de baghegiar tegias clubistas ed albierts per jasters, che vulan passentar els cuolms lur cuortas vacanzas. Cheu patratga el oravon tut vid l'industria ded jasters, che sappi purtar a biars indigens lavur e gudogn.

Pli ch'ina de sias scartiras, dattan perdetga de siu bien cor. Mo in per exempels! Suenter la lavina gronda de Selva (1808), va el a rugar pils paupers vischins e quei cun grond success. Cun medema fervur elaborescha el in project per la transloca-

ziun de lur vitg. Tu che ri sur quella „curiosa idea“ — e 20 onns suenter ch'el ha giu mess giu tgau (1853), ei Selva stau sfurzau de realisar siu plan!

Era siu project arisguard „il bogn de Val Tenigia“, ei e resta in monument de sias bunas — mo da gliez temps buca „modernas“ — ideas socialas. Entras quel vuleva el occupar plirs paders cun in'ovra de beneficenza; dar al pievel de Val in pastur dellas olmas e gidar ils paupers malsauns; ils paupers cun agid dils rehs! Mo era quels „curios plans“, ein vegni furschai sut meis' en senza hau ni miau.

Ses excellents entruidaments davart il migliurament della economia purila ein aunc oz actuals, ed ei para bunamein sco sch'el havess scret quels per nos dis. — Il mussament persuenter vegnel jeu a prestar culla publicaziun d'in de ses pli bials studis da quellas vards, ch'jeu hai giu la ventira de scuvierer igl onn de siu centenari. —

El ei staus igl emprem, che pretenda bunas scolas d'economia per ils giuvens purs, scolas de sera, sco „*era ina buna scola economica per las futuras casarinas.*“ Mo quei tut: Sias scartiras (deplorablamein restadas maunscretas), ed era il contact personal culs purs han fritgau nuot e meins che nuot. Ton ei denton segir: ellas han aunc oz lur valeta!

De numnar fissan cheu aunc sias stentas e sia premura per l'erecziun de vias de trafic e commerci, sco era sia iniziativa a rapport las „Minieras de Ponteglias“. Igl engrazi ei stau: léffas e persecuziun! Mo era sia premura sacrificonta per la fundaziun de casas pauperilas, che duevan far fin cullas roschadas de rugadurs, meretan honorifica menziun. Il success? Nulla! Cun tut siu beinvuler fuss el gleiti secavistraus en in prozess, ch'el havess matei piars, sch'el havess teniu pétg!

Mo malgrad il miserabel success en quels fatgs, che havessan saviu francar siu num per restabla memoria, savein nus e stuein nus renconuscher, ch'el ha vuliu mo il bien ed il ver beinstar economic e moral de siu pievel; quei ch'el leva, fuva s'chitschar la paupradad e menar tier nus la fritgeivla beinstonza. En in de ses tractats economics, di el cun buna raschun: „La paupradad dil spért e dell' economia ei il pli grond mal, ch'ins sa patertgar.

La paupradad ei la mumma de tutta decadenza; la beinstonza la mumma de tutta ventira humana. La miseria degradescha il carstgaun tier in monstrum, meina el tier la smarschadetgna, tier malsognias, tier ina cuorta e tresta veta ed il davos tier la ruina. Ni il survetsch divin, ni la religiun, aunc meins ils baghetgs ed ils praus po la miseria mantener. La conseguenza de quella miseria ei, ch'ils affons ston bandunar bab e mumma ed ir ora el mund, per vegnir leu rugadurs, survients e buca de rar ir alla malura. La beinstonza encuntercomi, la quala jeu vi haver distinguiu dalla rihezia e dil sfarlatem, generescha biala glied, mantegn sauns ils carstgauns e gida quels tier ina ventireivla vegliadetgna. La beinstonza baghegia bialas casas, bunas vias, mantegn en uorden praus ed ers, las alps e la biestga; la beinstonza producescha buns mercadonts e mistergners, augmentescha trafic e commers, indrezza buns instituts socials, sco casas pauperilas, spitals ect. Ella sustegn scolas e dat honor alla religiun e bellezza al survetsch divin. Dalla beinstonza d'in pievel dependa la honor della naziun."

Quels plaids, ha siu *cor social* dictau; mo el medem temps muossa il sura citad, ch'el simpatisescha cullas ideas economicas liberalas, che han giu lur temps e fatg lur historia. Il resultat ei nies temps!

Ed ussa aunc la davosa damonda! Co stat ei cun P. a Spe-scha e sia impurtonza pil romontsch? Ha el en quei grau veramein impurtonza restabla? Gie e na!

Per romontsch e per nez e prò de quel, ha il pader de Mustér scret buca meins che 30 ovras, per part pintgas, per part voluminas. E tonaton ha el buca giu muntada efectiva el senn literar per nies lungatg romontsch; el ei siu tipic grammaticher e teoreticher. Sias ovras davart il romontsch ein tuttas — cun excepziun d'ina suletta, la pli pintga — restadas manuscretas e stinschentadas ella puorla dil tschentaner vargau.

El ei staus igl *unionist* romontsch el senn della fusiun dils dialects grischuns, mo il success ei staus aunc pli pigns che quel de siu successur, prof. G. A. Bühler, schegie ch'ei fuva el sistem de P. Placi, pli bia instinct linguistic e conseguenza.

Mo malgrad siu miserabel success en quels fatgs e malgrad la pintga valeta antiquada de sias ovras, eis el sper Theodor de Castelberg, e Ser Mattli Conrad, il sulet dils campius vegls, ch'ei competents de dir oz als promoturs dil romontsch verdads, che han cumpleina e restabla valetta.

Sia fin e mira era oravon tut il manteniment dil lungatg romontsch per motivs patriotics e culturals. De quei dattan tuttas sias ovras romontschas irrefutabla perdetga e sur scadina de quellas astgassan aunc oz ses plaids cheu suondonts vegnir scalprai en cun lettras ded aur: „Sappies e tegn endament affon grischun, che jeu hagi detg a ti, che negina caussa seigi pli necessaria, dischenta e profiteivla a ti, che la savida perfetga ded in lungatg ed oravon tut quel de tia mumma e nazion“.

Per pader Placi ei quella expressiun absolutamein negina frasa! Perdetga ein: Sias ovras grammaticalas romontschas; sia grammatica romontsch-tudestga per romontschs, sco era sia grammatica romontsch-latina, per scolars romontschs. Quella cumpeggia varga 600 paginas!

E tgei ha el giu de tuttas sias breigias pil romontsch? Daners? Subsidis? Buc in soli sulet cutrin! Renconuschientscha ed engraziament da siu pievel e siu temps? Bèffas! Cuntentientscha personala e satisfacziun spirtala? Gronda, fetg gronda, nunaprezieivla! Sia premura e sias ovras romontschas han dustau la seit a sia pli gronda pissiun, numnadamein a sia gronda carezia per patria, pievel e lungatg. Giu culla capiala avon quei nunemblideivel vegliurd els otgonta, che svida siu cor culs plaids edificonts: „Smervegliel mez sigl ardiment miu de continuadamein vuler encurir suenter quest miu lungatg. Mo quel ei, ed era miu emprem studi e quei da 60 e plirs onns enneu.“

Etsi pereat mundus, tamen fiet iustitia!

Cuera, pil di de s. Gada, 1934.

Guglielm Gadola.